

משיח השדה לשיח האדם

לע"נ
אבי חודי ז"ל

המילה 'שיח' מתקשרת במקרא בשני תחומים: אדם ושדה. הוראת שם העצם 'שיח' בהקשר לשדה כך היא: "צמח מעוצה רב-שנתי, סרק או נושא פרות, שאינו מפתח גזע גבוה ונוף גדול כמו האילן. ענפי השיח מסתעפים מגובה פני האדמה או בסמוך לה".¹ במאמר נעיין במילה 'שיח' המופיעה במקרא בהקשר לשדה.² מתוך עיון בכתובי המקרא, הן על פי פשוטם והן על פי מדרשם, נעמוד על הקשר שבין שיח השדה לשיח האדם.

שיח השדה

הצירוף "שיח השדה" מופיע בפרשת הבריאה (בר' ב ה): "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ, וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' אלקים על הארץ, ואדם אין לעבד את האדמה". אף שהוראת המילה 'שיח' בפסוק קשורה לשדה ('צמח מעוצה') דרשו חכמים בבראשית רבה (פרשה יג, סעיף ב) כך:

וכל שיח השדה, כל האילנות כאלו משיחין אלו עם אלו. כל האילנות כאלו משיחין עם הבריות. כל האילנות להנאתן של בריות נבראו. מעשה באחד שבצר את כרמו ולן בתוכו ובאת הרוח ופגעתו. כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ, עבדת ארעא לא עבדת. וכל תפילתן של בריות אינה אלא על הארץ, מרי תעבד ארעא מרי תצליח ארעא. כל תפילתן של ישראל אינו אלא על בית המקדש, מרי יתבני בית מקדשא, מרי מתי יתבני בית מקדשא.

המדרש הזה מתבסס על הופעתה היחידאית של התיבה 'שיח' בפרשת הבריאה אף על פי שמרובים בה ענייני שדה וצמח. מכאן שהדרשנים השונים פירשוה בהוראת דיבור, אמירה ותפילה. כל הוראה פותחת בתיבה 'כל', על-פי לשון הכתוב "וכל שיח", הבאה בשישה מצבים שונים.

בשלושת המצבים הראשונים השיחות קשורות לעולם הצומח, כפי שמופיע בצירוף 'שיח השדה'. בשלושת המצבים האחרונים השיחות קשורות לאדם. ניתן לסכם את מצבי השיחות בטבלה דלהלן:³

¹ מילון אבן-שושן, ירושלים תשל"ה, עמ' 1357; וכן הנ"ל, קונקורדנציה חדשה לתנ"ך, ירושלים תש"ס, עמ' 1134. לתיבה 'שיח' בהקשר לאדם היקרויות מרובות יותר ומגוונות יותר מבחינה דקדוקית (זכר/נקבה; פועל/שם-עצם). הוראת התיבה כפועל היא 'דיבר, הביע, סיפר, אמר'; וכשם-עצם: 'חילופי דברים, הגות, השתמכות-נפשי (אבן-שושן, שם).

² התיבה 'שיח' בהקשר לשדה מופיעה במקרא ארבע פעמים: בר' ב ה; כא טו; איוב ל ד; ל ז. כן נעיין בשני צירופים: 'לשוח בשדה' (בר' כד ס), 'שיח ושיג' (על פי מל"א יח כז).

³ הטבלה מסייעת ללמוד למקד את הדעות השונות ולהבחין בהבדלים שביניהן. בדרך זו מומלץ ללמוד גם פירושים שונים לכתוב מקראי.

הפירוש	המשוחח	אופן השיח	נושא השיח	המקשיב
1	האילנות	דיבור	—	האילנות
2	האילנות	דיבור	—	הבריות
3	האילנות	הנאה ⁴	?	הבריות
4	הבריות	דיבור	יבול השדה	הבריות
5	הבריות	תפילה	יבול השדה	הקב"ה
6	ישראל	תפילה	בית המקדש	הקב"ה

שיח השיחים

בשני הפירושים הראשונים מודגש "כאילו משיחין", שכן לפנינו האנשה של עולם הצומח,⁵ ואין כאן שיחה בפועל, ומכאן שנושאה אינו ברור. ביטוייה המעשי של שיחת העצים שבפירוש הראשון נקבע על פי הקולות הנשמעים בינות לעצים כאשר הרוח מנשבת בהם,⁶ וכפי שמצינו בבראשית רבה (פרשה טו): "... אומרים לאילני סרק: למה קולכם הולך? אמרו להם: הלואי נשמע קולנו ונראה...". הפירוש השני - שיחת האילנות עם הבריות - מתבאר לפי בעל 'מנחת יהודה' (לבראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק): "כאילו משיחין עם הבריות, שהאדם עובדן והם נותנין פירות וכעין משא ומתן הוא". כלומר, תנובת השדה היא שיחת תשובה של האילנות לאדם שדיבר אליהם בשפת יגיע כפיו.

התיבה "להנאתן" שבפירוש השלישי קשה.⁷ מהו השיח שבפירוש זה? מירקין מפרש: "ודורש שיח גם במוכן הנאה, אולי לפי: 'ויצא יצחק לשוח בשדה' (בר' כד סג) - ליהנות בשדה. וכל עץ והנאתו: עצי פרי - למאכל, ואילני הסרק - לשבת בצילם". במהדורת תיאודור-אלבק הגרסה היא "כל האילנות להצוותן של בריות נבראו" (עמ' 114). המהדיר מפרש שם על-פי המאמר במסכת ברכות (ו' ע"ב): "כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה, האילנות נבראו לצוותא לבריות, כלומר לחברותא ולשיחה בין אדם לחברו".⁸

הסיפור "מעשה באחד..." קשור לפירוש של "להנאתן/להצוותן של בריות". הפירוש לראשית הפסוק "וכל שיח השדה" קשור להמשכו של הפסוק "ואדם אין...", לאמור "שהכל בשביל האדם" (מתנות כהונה, שם). בסיפור שלפנינו האדם נפגע מהרוחות לאחר שבצר את כרמו. כלומר, שעה שעדיין היו פירות ועלים על העצים, האדם היה מוגן מפני הרוחות, ועתה משבצר את כרמו, הוסרה ההגנה (היא ההנאה) שהייתה לו מהעצים.⁹

⁴ לחלן מובאת התייחסות זו ("להנאתן") ולנושא השיח. ראה גם הערה 8.

⁵ כגון משל יותם (שופ' ט ז-טו) ותה' צו יב: "יעלו שדי וכל אשר בו, אז ירננו כל עצי יער", ועוד רבים במקרא.

⁶ מעין שיחת דקלים שבספרות חז"ל והכוונה ליתר האילנות. ראה ל' גינצבורג, אגדות היהודים, חלק א, רמת-גן תשכ"ו, עמ' 166.

⁷ ומכאן ברור למה רק לפירוש זה, שגרסתו והוראתו קשות, נוסף הסיפור "מעשה באחד שלך...", הבא להבהיר את הפירוש הסתום.

⁸ מירקין מפרש את גרסת 'להצוותן' כדלהלן: "שיציינו לקדוש ברוך הוא, ואם לא - הם נוטלים את שלהם מתחת ידיהם - נופלים מהעצים ונהרגים, ואפילו כרם של גפנים יש בידו להעניש כאותו שלך בתוכו ונפגע ברות, ולפי זה 'שיח', ... כאילו הקדוש ברוך הוא שח עם הבריות דרך האילנות" (שם). לפיכך, בטבלה דלעיל המשוחח הוא הקב"ה; אופן השיח - דרך האילנות; נושא השיח - מצוות וגמול; המקשיב - הבריות.

⁹ על פי פירוש מהר"ו לבראשית רבה (שם). מירקין מפרש (שם): "... ואחד שביקש ליהנות מכרמו בשני אופנים נפגע מהרוח - הכרם הוא למאכל ולא ללון בו". ראה ההערה הקודמת.

שיח הבריות

לפי הפירושים הרביעי והחמישי מדובר באותם בעלי-שיח ובאותו נושא של השיחה. ההבדל ביניהם הוא בטיבו של השיח: האם הוא דיבור שבין אדם לחברו (פירוש רביעי) או הוא תפילה של האדם לבוראו (פירוש חמישי). מושא השיח הוא השדה, יכול האדמה, שהוא יסוד קיומו של האדם בעולם. הפירוש השישי - שהוא כנראה מגמתו של הדרשן - מיוחד בכך שהמשוחחים הם ישראל, ושיחתם היא תפילה שנושאה הוא השדה, והכוונה לבניין בית המקדש. המילה 'שדה' נתפסת כרומזת לבית המקדש על-פי הכתוב "לכן בגללכם ציון שדה תחרש, וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יערי" (מ"י ג יב).¹⁰

"אחד השיחים"¹¹

הצירוף "אחד השיחים" מופיע בסיפור גירושיה של הגר וישמעאל בנה מביתו של אברהם אבינו: "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר, שם על שכמה ואת הילד וישלחה, ותלך ותתע במדבר באר שבע. ויכלו המים מן החמת ותשלך את הילד תחת אחד השיחים" (בר' כ"א יד-טו).

רבותינו דרשו בבראשית רבה (פרשה נג):¹²

ותשלך את הילד תחת אחד השיחים, אמר ר' מאיר: שכן דרך הרתמים להיות גדלים במדבר. אמר ר' איסי: 'תחת אחד השיחים' - שם השיחו עמה מלאכי השרת.

הכתוב אינו מציין את שמו של השיח שתחתיו השליכה הגר את בנה בשעה קשה זו. המדרש מפרט את זהותו של הצמח במקום שהכתוב הסתיר שמו.¹³ רבי מאיר מפרש את התיבה 'שיח' כמשמעה, ובכתובנו זהו פשוטו של מקרא, 'צמח מעוצה'. רבי איסי מפרש את התיבה בהוראה מיוחדת: דיבור, השתפכות הנפש.

ההבדל הרעיוני שביניהם הוא במה נעזרת האם בהצלת בנה. לר' מאיר, ההצלה טבעית. אין סומכין על הנס, ולכן הגר מחפשת הצלה לבנה במה שנמצא במדבר באר שבע.¹⁴ לר' איסי, הצלתו של ישמעאל היא נסית. הגר שמה את מבטחה בשיח, בהסתמכה על התגלות אלוהית שהייתה לה, כמסופר בפרק טז י"ב: "ויאמר לה מלאך ה': הרבה ארבה את זרעך,

¹⁰ 'שדה' ככינוי לבית מקדש במדרש בראשית רבה (פרשה כב): "ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: שניהם [קין והבל] נטלו את הקרקעות ושניהם נטלו את המטלטלין, ועל מה היו מדינין? אלא זה אומר: בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר: בתחומי בית המקדש נבנה, שנא' 'ויחי בהיותם בשדה' (בר' ד ח), ואין שדה אלא בית המקדש, היך מה דאת אמר 'ציון שדה תחרש' (מיכה ג יב), ומתוך כך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו".

¹¹ שיחם, חסר יו"ד הריבוי, וכדוגמתו רבים במקרא. ייתכן שהכתיב החסר שימש בסיס לדרשת חז"ל שבהמשך. דרשה מעין זו מובאת על התיבה 'הפילגשם' (בר' כה ו) בפירוש רש"י המבוסס על מדרש בראשית רבה (פרשה סא), וראה הסתייגות 'קרני אור' (בחומש 'מחוקקי יהודה') על אתר, סימן [ב].

¹² מהדורת מירקין, כרך ב, עמ' 247. במקבילה שבמדרש הגדול לבראשית (מהדורת מרגליות, עמ' שמ) שינויים, שהבולט בהם דעת ר' איסי מיוחסת לר' יוסי בן חלפתא.

¹³ פירוט זה שבמדרש הוא אחד מאפיוניו הבולטים של המדרש, וכדוגמתו מצאנו בזהות העץ שאדם וחיה אכלו ממנו. ראה פירוש רש"י לבר' ג ז ובמקורותיו המדרשיים.

¹⁴ בדרך כלל שם המדבר נקרא על פי העיר הקרובה אליו, כגון מדבר זיף (שמ"א כג יד ועוד). ייתכן שיש לזהות את השיח כרותם המובא בסיפור מנוסת אליהו (מל"א יט ג-ד): "... ויבא באר שבע אשר ליהודה וינה את נערו שם. והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רתם אחת [ק' אחד]". גם באיוב ל ג-ח מופיעות התיבות 'שיח-שיחים', 'רתמים' ו'ציה' בהקשר אחד (ראה להלן). על הרותם וגחליו במקורות המקרא ראה דבריי בימורשת יעקב, שנה א, רחובות תשמ"ז, עמ' 22-26.

ולא יספר מרב. ויאמר לה מלאך ה': הנך הרה ויולדת בן, וקראת שמו ישמעאל, כי שמע ה' אל עניך. והוא יהיה פרא אדם...". ביסוס לדעתו של ר' איסי ניתן למצוא בהמשך המדרש שבדבריו של ר' ברכיה (שם): "אמר ר' ברכיה: כמטחת דברים כלפי מעלה, אמרה: אתמול אמרת לי (בר' טז) 'הרבה ארבה את זרעך, עכשיו הוא מת בצמא!" בעקבות השיח המשולש ששוחחה הגר עם מלאך ה' מופיעות בכתוב שתי קריאות שם: האחת על ידי הגר, "ותקרא שם ה' הדבר אליה אתה אל ראי" (פסוק יג); השנית על ידי הכתוב, "על כן קרא לבאר באר לחי ראי"¹⁵... (פסוק יד).

"עלי שיח", "בין שיחים"

הצירופים "עלי שיח" ו"בין שיחים" מופיעים בתיאור אורח חיייהם של אנשים בזוים הבורחים למדבר ציפה, שוכנים 'בין שיחים' ומאכלים 'עלי שיח'. בניהם של בזוים אלה בזים לאיוב, וכה דבריו (פרק ל ג-ח):¹⁶

בַּחֶסֶד וּבְכֶפֶן גִּלְמוֹד הַעֲדָקִים צִיָּה אִמְשׁ שׂוֹאֵה וּמִשְׁאָה:
הַקּוֹטְפִים מְלוּחַ עַל־יְשִׁיחַ וְשֹׂרֵשׁ רִתְמִים לַחֲמֹס: מִדְּגוֹ יִגְרִשוּ
וְיָרִיעוּ עֲלֵימוֹ פִּגְגָּב: בַּעֲרוֹץ נַחְלִים לְשֶׁפֶן חֲדָי עֶפְר וּכְפִים:
בִּין־שִׁיחִים יִנְהַקוּ תַחַת חֲרוֹל יִסְפְּחוּ: בְּנִיגְבֵל גִּסְבַּנִּי בְלִי
שֵׁם נִבְאוּ מִן־הָאָרֶץ:

אף שעולה מן הכתוב ששיח - שיחים' הוא צמח מדברי, נדרש במסכת חגיגה (יב ע"א) כד: "אמר רבי לוי: כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים, שנאמר: 'הקוטפים מלוח עלי-שיח ושרש רתמים לחמם'". דרשתו של רבי לוי מבארת את הפסוק בצורה מיוחדת: המילה 'מלוח', שהוראתה צמח מדברי, מתפרשת כשם עצם 'לוח', והכוונה ללוחות הברית (תורה), ולפיכך אדם שקוטף (דהיינו: חותך, פוסק) מלוחות הברית בגלל (=על) שיח, שיחת חולין.... חלקו השני של הפסוק, "ושרש רתמים לחמם", מתבאר כתוצאה למשפט התנאי שבראש הפסוק ("הפוסק מדברי תורה...").¹⁷ מפשרו של מקרא, ומבנה הפסוק מוכיח זאת, עולה שיש בפסוק תקבולת נרדפת:

1 2 3 3 2 1
הקוטפים מלוח עלי-שיח // ושרש רתמים לחמם.

הפרשנים חלוקים בהוראתה של המילה 'שיח' שבפסוק: האם צמח מדברי בנוסף למלוח או חלק מהצמח מלוח.¹⁸

¹⁵ באר לחי ראי נזכרת פעמיים נוספות (בר' כד טב; כה יא) בהקשר ליצחק ואברהם אביו, ושם יצחק יצא "לשוח בשדה". על הוראת 'לשוח' וקשרה לבאר לחי רואי ראה להלן.

¹⁶ דברי איוב מובאים בצילום מתנ"ך 'דעת מקרא' כדי לחקל הבנת דבריו הכתובים בלשון השירה המקראית (משקל, תקבולת וכו').

¹⁷ רעיון דומה במשנה אבות (ב ז): "רבי שמעון אומר: המחלף בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה, ומה נאה ניר זה - מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו".

¹⁸ ראה 'דעת מקרא' על אתר ובהערות 39-40 שם. הצעת התיקון של טור-סיני (פירוש איוב, ירושלים תשל"ב) מלוח ← ומלחה אינה מתאימה לתוכן הפסקה.

על פי הקשרה, גם המילה 'שיחים' (פסוק ז) הוראתה צמחים, שכן גם פסוק זה בנוי מתקבולת הנרדפת בתוכנה וזהה במשקלה.

3 2 1 3 2 1

בין שיחים ינהקו // תחת חרול יספחו.

למרות זאת, נ"ה טור-סיני מפרש את התיבה 'שיחים' כך: "חמורי בר, פראים למודי מדבר כמו 'סיח, סייחים' (חמור צעיר) בלשון החכמים". טור-סיני ביסס פירושו על הפועל "ינהקו" שהוראתו צעקת חמור, כמו באיוב ו ה: "הינהק פרא על-דשא".¹⁹

פירוש זה, שיח = חמור הבר, יש לדחותו מהנימוקים האלה:

א. בתקבולת שבפסוק 'שיחים' מקביל ליחרול, ואם כן הוא צומח.

ב. איוב, שבחר לתאר אנשים בזויים, אכן משתמש בפועל 'נהק', המאפיין את צעקת הפרא, כדי להבליט את בזויים. שימוש זה של פועל או שם עצם בשירה הוא שימוש שכיח.²⁰

ג. הביסוס הלקסיקאלי לפירושו של טור-סיני "בלשון החכמים" הוא חולשתו, שכן כידוע לשון המקרא אינה חופפת ללשון החכמים מבחינה מילונית.

"שיח ושיג"

בעברית הבתר-מקראית מקובל הצירוף 'שיח ושיג' בהוראת 'מגע ומשא, עסק, עניין' (אבן-שושן). מקורו של הצירוף בדברי ההיתול של אליהו הנביא בנביאי הבעל אודות חוסר ההיענות של הבעל לנביאיו: "ויהתל בהם אליהו ויאמר: קראו בקול גדול כי אלהים הוא, כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו, אולי ישן הוא ויקץ" (מל"א יח כז).

הנביא אליהו מציין ארבע אפשרויות לחוסר ההיענות של הבעל לנביאיו-עובדיו. האתנח שבפסוק מחלק אפשרויות אלה לשתי קבוצות:

א. "שיח", "שיג", "דרך לו", כלומר פעילות כלשהי המעסיקה את הבעל מונעת ממנו היענות לקוראיו. וכשיתפנה מעיסוקו יענה לקוראיו.

ב. "ישן", כלומר חוסר פעילות, וכשיתעורר יענה לקוראיו.

הפירוש המקובל למילה 'שיח' שבפסוק זה הוא 'דיבור' (רש"י, רד"ק ועוד). נ"ה טור-סיני פירש: "שיח - הטלת מי רגלים, שתן".²¹

"מבוא באר לחי ראי"

על פעולותיו של יצחק בטרם פגש את רבקה מספר הכתוב (ברי' כד סב-סג):

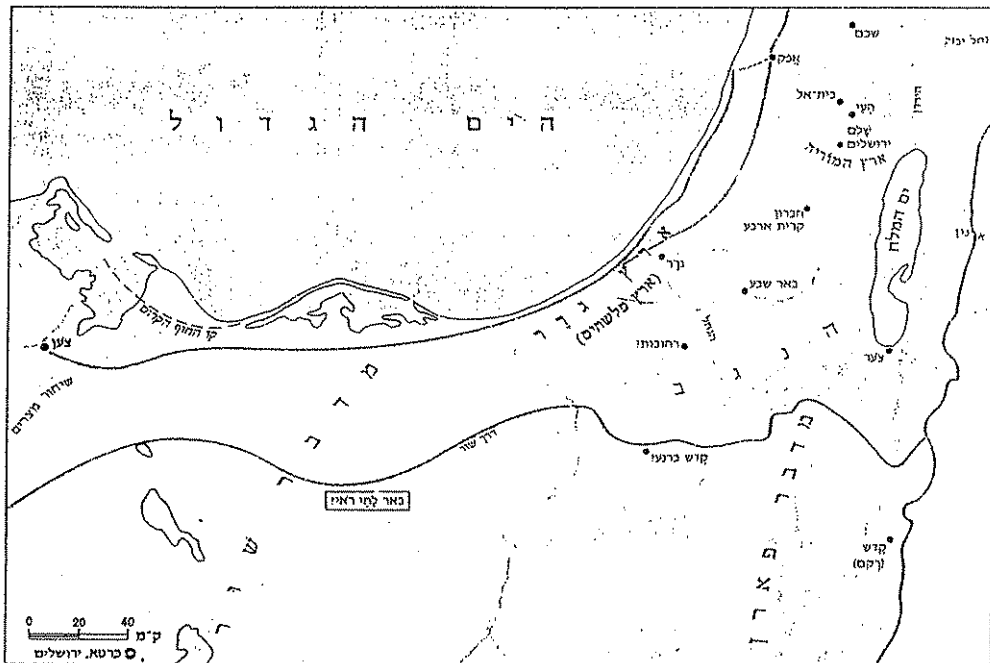
¹⁹ בפירושו לאיוב, שם. פירוש זה הוכנס למילון בן יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים-ניו יורק, 1959, כרך ח, עמ' 7549 (סעיף ב), ונימוקו בהערה 1 שם: "כמבואר בפירושו של העורך לסי' איוב, הכונה: בין בני חמורים...". אבן-שושן לא הכניס חידוש זה במילונו.

²⁰ וכן בדברי איוב כט יז: "ואשברה מתלעות ענלי" ועוד. להצעת מנדלקרן (בקונקורדנציה, עמ' 1121): "אולי יש לגרוס... ילהקו, כלומר יקהלו", ישנו ביסוס לשוני (חילופי נ-ל) וביסוס מילוני מהתקבולת שבפסוק יספחו - ינהקו (= ילהקו ← יקהלו).

²¹ בן-יהודה, מילון, עמ' 7551, הערה 19. את התיבה 'שיג', שהיא יחידאית במקרא, פירש על-פי הקשר זה "צרך לטהור הגוף וכד" (שם, עמ' 7547). ובהערה 3 שם הוא מבסס פירושו על סמך מגילת סרך היחוד ודן בהוראת תיבה זו ע"פ התרגומים והפרשנים שקדמוהו. רש"י פירש את "וכי דרך לו" - "לבית הכסא". פירוש זה יש בו סיוע אפשרי לפירוש טור-סיני. אם כן, בשלוש הפעולות המנויות בפסוק - "שיח", "שיג", "דרך לו" - מציין אליהו בצורה לעגנית פעולות גופניות לבעל שאליו קוראים נביאיו.

"ויצחק בא מבוא באר לחי ראי, והוא יושב בארץ הנגב. ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב..."²²

מהמשפט "והוא יושב" למדים כי בתקופה זו ישב יצחק בארץ הנגב,²³ ושם ישב גם אברהם אביו (בר' כ א).

התיבה "מבוא" שבפסוק סב מלמדת על המקום שממנו בא יצחק. אך מה פשרה של התיבה "מבוא"?

ייתכן שהיא שם מקום, היינו שם אחר של המקום 'באר לחי רואי'.²³ דעת ראבי"ע: "והישר בעיני שהוא שם הפועל, וכן טעמו [=פירושו] בא מבוא באר לחי". לפי, 'בוא' היא נקודת ציון שממנה מוליכה הדרך לבאר לחי רואי.²⁴

²² על ישיבתו בארץ ישראל, ראה "אליצור" - "קיל, אטלס דעת מקרא, ירושלים תשנ"ג, עמ' 84, ובמפה המצורפת בזה, והיא לקוחה משם (עמ' 85).

²³ מובא בראבי"ע על אתר, ואין זו דעתו.

²⁴ ייתכן שלדעתו יש לקרוא את התיבה 'מבוא' פעמיים: ויצחק בא מבוא, מבוא באר לחי רואי. וכך מצאנו "לבא חמת" (במי יג כא ועוד). בדרך זו פירש ראבי"ע בפסוק סז: "והאחלה שרה אמו, דרך קצרה. האחלה, אחל שרה אמו".

בבאר לחי רואי התגלה מלאך ה' להגר, כמסופר בבב' טז ז-יד. ואכן אונקלוס מתרגם מקום זה במילים "באר דמלאך קיימא אתחזא עלה" (טז יד; כד סב; כה יא). הבאר נמצאת "בין קדש ובין ברד" (טז יד).²⁵ סביר שיצחק הלך לבאר לחי רואי כדי להתפלל, כפי שמשער רמב"ן: "ויתכן... שהיה יצחק הולך תמיד אל המקום ההוא כי היה לו מקום תפלה בעבור הראות שם המלאך".²⁶

"לשוח בשדה"

במסכת ברכות (כו ע"ב) שנינו כך:²⁷

"איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא: אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם (בר' יט כז), ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמד פינחס ויפלל (תה' קו ט); יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בר' כד טג), ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר ותפלה לעני כי-יעטף ולפני ה' ישפך שיחו (תה' קב א); יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר ויפגע במקום וילן שם (בר' כח יא), ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע-בי (יר' ז טז)".

לפי רבי יוסי האבות תיקנו תפילות. יצחק תיקן תפילת מנחה. מסורת זו נלמדת מהכתוב "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב" (פסוק טג).²⁸

התיבה "לשוח" נתבארה כלשון תפילה. פירוש זה ננקט בידי רס"ג,²⁹ רש"י רלב"ג ורבנו חננאל המוסיף "זו השיחה היא תפלת צהרים כדת המסורה לו מאביו".³⁰

²⁵ ראה מפה. אונקלוס תרגם מקומות אלו 'בין רקס ובין חגרא'. במילים אלו תרגם גם את המקומות 'בין קדש ובין שור' (בר' כ א) שבארץ הנגב. על זיהוי המקום ראה: "פרס, ארץ ישראל - אנציקלופדיה טופוגרפית היסטורית, ירושלים 1951, עמ' 51; שי' ליונטאט, אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, ירושלים תשכ"ה, הערך: באר לחי ראי.

²⁶ בפירושו לפסוק כג, ובעקבותיו כתב ספורנו (שם): "להתפלל במקום שבו נשמעה תפלת שפתו". שי' ליונטאט (ראה ההערה הקודמת) משער: "כנראה היה בנוה המדבר של באר לחי רואי מקדש קדום לאמפיקטיונה של שבטי ישמעאל". פירוש רש"י "שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה" (שם) נשען על מדרש בראשית רבה (פרשה ס ומקבילותיה), והוא רחוק מפשוטו של מקרא.

²⁷ וכן בתנחומא ובמדרש רבה על אתר ובמדרש הגדול לבראשית (מהדורת מרגליות), עמ' תי-תיא.

²⁸ במסכת עבודה זרה (ו ע"א) הדרשה הפוכה: "ידתניא ר"א אומר: שואל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל שנאמר ותפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו (תה' קב א)... אין שיחה אלא תפלה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה..." (בר' כד טג). הסבר לשינוי ראה בחומש יתורה שלמה: לרב מ"מ כשר (פרק כד, סימן רכח) וכן בחומש יתורה תמימה שכתב: "ופירוש חז"ל הוא עומק פשוטו של הלשון ואמתות". מו"ר פרופ' ארנד מעיר כי "לדעת רש"י, 'לשוח' גזור אפוא משיח במשמע תהוה ודיבור". הנימוק לכך הוא העובדה "שהשם 'שיח' במשמע אילן - לא מצאנו בכל המקרא שהוא פועל גזור ממנו" (נ' ליבוביץ - מ' ארנד, פירוש רש"י לתורה, תל-אביב תשי"ן, כרך א, עמ' 13).

²⁹ רס"ג פירש "לשוח" מלשון תפילה, אך את המילים "לפנות ערב" פירש: "כשפנה הערב". ומעיר הרב י' קאפח במהדורתו לפירוש רס"ג (ירושלים תשכ"ג): "יכלומר בשעות הבוקר המוקדמות, ולא כדרש חז"ל 'יצחק תקן תפלת מנחה' (ברכות כו ע"ב)".

³⁰ בחומש יתורת חיים על אתר. וסימן מנומסכני לכלל "תפלות אבות תקנום" - 'בצע' (=בקר, צהריים, ערב), וכל זמן תפילה מכוון לאות השנייה של האב שתיקנה וכך אברהם (בקר), יצחק (צהריים), יעקב (ערב). ולולי דמסתפינא, כי אין דורשין דרש אחר דרש, הייתי לומד מתיבת בצע שבדברי יהודה "מה בצע כי נהרג את אחיו" (בר' לו כו) שיהודה מודגש בדבריו כי לא יאה לצאצאי 'בצע' (האבות), המתפללים 'בצע', להרוג את אחיהם ולכסות את דמו.

פרשני הפשט מפרשים את "לשוח" מלשון שיח השדה, אך חלוקים במטרה שלשמה הלך יצחק לשוח בשדה. לדעת ראבי"ע ורד"ק, יצחק הלך לטייל בין השיחים. לדעת רשב"ם, הליכת יצחק הייתה כדי "לטעת אילנות ולראות ענייני פעליו". מפירוש רמב"ן "והנה יצחק בא מן הבאר... ויצא לפנות ערב לשוח בשדה עם רעיו ואוהביו אשר שם", עולה שהוראת "לשוח" אינה תפילה, אך לא ברורה כוונתו, האם לשוחח עם רעיו או לטייל עמם. התיבה "בשדה" נתפרשה על-ידי הפרשנים כמשמעה, אף שבמדרש מצאנו 'שדה' ככינוי לבית המקדש.³¹ ספורנו מסיק מהתיבה "שדה" שיצחק "נטה מן הדרך... לשפוך שיחו לפני ה' בשדה כדי שלא יפסיקוהו עוברי דרכים". ואילו הזוהר מסיק ש"שדה" הכתובה כאן היא "אותה השדה אשר קנה אברהם סמוך למערה... וסליק רוחין עלאין קדישין ובגיני כך הוי מצלי תמן וקבעיה לצלותיה".³²

שיח האדם כשיח השדה

במקומות רבים במקרא ובספרות חז"ל מובלט הרעיון שכל הנבראים אומרים שירה לבוראם.³³ תפילת האדם היהודי לבוראו שונה מתפילתם של יתר הברואים בכך שתפילתו היא מצווה הנובעת מחופש הבחירה שזכה בו. האדם המודרני, החי בשאונה של עיר, ישמע בצאתו לנופי הטבע קולות הנבראים בשיחם עם בוראם. התבוננות האדם בנפלאות הטבע מחזקת את אמונת האדם בבוראו. קולות הטבע מתוארים יפה במזמורי תהלים, כגון "עליהם עוף השמים ישכון, מבין עפאים יתנו קול... הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם..." (קד).³⁴

אדם המתבונן בעצים יכול לראות בהם את בבואתו. במקומות רבים מובאת השוואה בין האדם ועץ השדה. לשאלה "מה אתה אוהב במיוחד לצייר?" השיב לאחרונה הצייר החרדי מוטה ברום כך: "עצים. לא יודע למה. אולי זה עושה לי משהו של תפילה, כי תמיד הענפים נעים כלפי מעלה בתנועה כזאת של מתפללים. כשאני הולך ברחוב אני מרגיש שיחה אתם".³⁵

³¹ ראה לעיל, הערה 10. אבל ביילקוט אור האפלה' (מובא בתורה שלמה, פרק כד, סימן רכט) מובא ש'שדה' הוא בית מדרש, כפי שדרשו על אשת מנוח בשופי יב ט: "והיא יושבת בשדה", אמרו אפשר אתתא רבתא כזולפנית תשב לבדה בשדה, אלא אין שדה אלא מדרש".

³² מובא בתורה שלמה, שם, סימן רל.

³³ ראה לי גינצבורג, אגדות היהודים, כרך א, רמת-גן תשכ"ו, עמ' 165-166, הערות 193-194.

³⁴ מיותר לציין את השפעת נופי הטבע על עיצוב אישיותו של האדם, כגון נחל זורם בתוך צמחייה כמקום המתאים לתפילת מנחה. תנאים כאלה במהלכם של טיול הנקרים בראש חודש ניסן יוצרים גם הזדמנות לברך ברכת האילנות וכו'.

³⁵ בריאיון שנתפרסם בעיתון 'הארץ' ביום שישי כ"ב בשבט תשנ"ח (20.2.98).